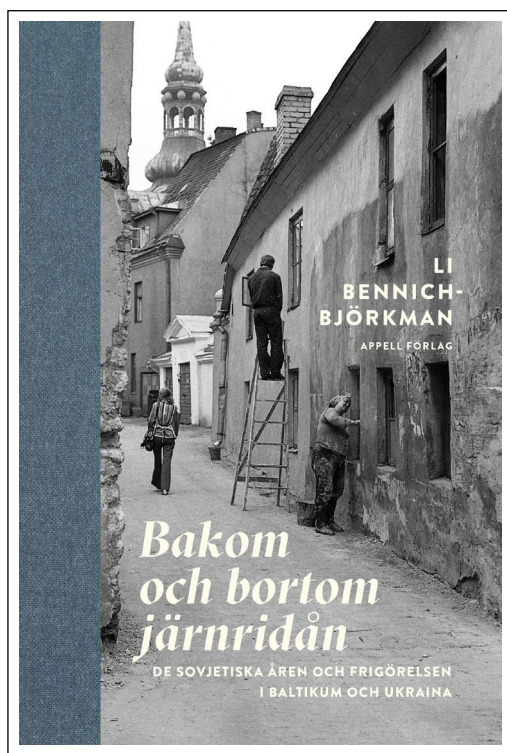

Bakom och bortom järnridån: De sovjetiska åren och frigörelsen i Baltikum och Ukraina

Li Bennich-Björkman
Stockholm: Appell Förlag 2022
446 sider. ISBN 9789198664317

Omtalt av **Jørn Holm-Hansen** [seniorforsker, dr.polit., By- og regionforskningsinstituttet NIBR – OsloMet, jornhh@oslomet.no]

I den omfangsrike boka *Bakom och bortom järnridån: De sovjetiska åren och frigörelsen i Baltikum och Ukraina* tar statsviteren Li Bennich-Björkman utgangspunkt i to velkjente forhold. For det første at sovjetmodellen fantes i mange utførelser samtidig og varierte mellom unionsrepublikkene, for det andre at motstanden mot sovjetsystemet tok ulike former fra republikk til republikk. Forfatterens hovedtese er at de strategiene motstanderne valgte og den måten motstanden ble møtt på av makthaverne (som hun kaller *partistaten*), både skapte en dynamikk og avleiret noen mønstre som fikk betydning etter 1991. Det blir ikke bare «arven fra kommunismen», men også arven fra *avvisningen* av partistaten (og makthavernes håndtering av denne avvisningen) som er av betydning. Svarene benytter hun til å forklare forskjellene i politisk utvikling i de fire landene Estland, Latvia, Litauen og Ukraina i de formative årene på 1990-tallet.

I sin analyse av avvisning avgrenser Bennich-Björkman seg til intelligentsiaens rolle. Her bidrar forfatteren til å nyansere det bildet noen måtte ha hatt av kompromissløse dissidentgrupper satt opp mot et konsekvent hardhendt undertrykkende regime. Hun setter seg ambisiøst fore å analysere «hur diktaturen verkligen såg ut i praktiken och inte bare formellt» (s. 359).

©2023 Jørn Holm-Hansen. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: Holm-Hansen, J. (2023). *Bakom och bortom järnridån: De sovjetiska åren och frigörelsen i Baltikum och Ukraina*. Nordisk Østforum, 37, 240–242. <http://doi.org/10.23865/noros.v37.5909>

Bakom och bortom järnridån gjør rede for bredden av motstandsstrategier intelligentsiaen anvendte, og legger vekt på å belyse den ikke-sovjetiske, eksistensielle motstanden. Denne bunnet ikke i eksplisitt opposisjon, men i et ønske om å uttrykke individualitet og særegenhet sammen med andre og i kollektiv form. Denne motstandsstrategien har, ifølge forfatteren, fått for lite oppmerksomhet i forskningen. Bennich-Björkman hevder at eksistensiell motstand skapte viktigere forutsetninger for å klare overgangen til demokrati enn den anti-sovjetiske dissident-motstanden, som ofte så «världen svart och vit» og hadde problemer med å takle demokratiets krav til å være «kompromissinriktat och problemlösande» (s. 194).

Aller mest interessant er boka når den tar for seg Estland. Det skyldes både at relasjonene mellom intelligentsia og partistat utviste noen særegne trekk i Estland, men også at Bennich-Björkman har spesielt god innsikt i dette landet og kan statspråket der. Motstanden i den estiske sovjetrepublikken artet seg som «ikke-sovjetisk, eksistensiell» motstand mer enn dissidentvirksomhet. Som det heter i boka: «Den övertygelseetik och ibland högstämnda retorik som drev de oppositionella var kulturellt främmande i det lågmälda sociala klimat som var, och är, Estlands» (s. 75). Intelligentsia-grupper som Kodulinn (Hjembyen), Tõru (Eikenøtta) og Noor Eesti (Det unge Estland) var pragmatiske og benyttet seg av de rammene systemet tross alt ga. Det kunne dreie seg om å dra ut på landet for å «gjenoppdage sitt eget land» (s. 63) eller restaurere bygninger og gamle kirkegårder i Tallinn, ganske parallelt med tilsvarende etno-nasjonalt-sinnede grupper i Sovjet-Russland.

Det estiske kommunistpartiet var det forfatteren kaller «pragmatisk». I likhet med Litauen, men ulikt Latvia og Ukraina, unngikk esterne lengre perioder med et «dogmatisk» parti i republikklelsen. Partiet slo i liten grad ned på «ikke-sovjetisk, eksistensiell» motstand. Partiet var dessuten åpent for økonomiske eksperimenter, og statsledelsen i Moskva lot Estland være forsøksfelt for nye former for styring og ledelse av bedrifter.

De involverte i Ministeriet for forbruks- og lettindustri med dens underavdeling, Mainor, fikk reise til kapitalistiske land for å lære. Kan noe av grunnen til at overgangen etter 1991 har gått såpass bra i Estland være at folk i ledende posisjoner der faktisk hadde kjennskap til «den reelt eksisterende kapitalismen»? Ulikt Latvia og – særlig – Ukraina, har Estland blant annet unngått oligarkvelde.

Latvia kommer uheldig ut av Bennich-Björkmans sammenligninger. Etter utrenskingsperioden (1959–1961) ble det latviske kommunistpartiet «dogmatisk», og forble det. Forholdet mellom intelligentsiaen og regimet ble «antagonistisk». Noen steile enkeltpersoner protesterte, men det utviklet seg aldri noen anti- eller ikke-sovjetisk, eksistensiell motstand. Rundt 1991 hadde derfor Latvia, ifølge forfatteren, svært få filosofer, historikere eller kunstnere som kunne spille en rolle. Det fantes heller ikke eksperter eller politiske ledere med kjennskap til økonomi ut over den sovjetiske.

Situasjonen var en annen i Litauen. Her hadde man hatt en «nasjonalkommunistisk», pragmatisk partistat. Ulikt Latvia hadde litauerne et sterkt innslag av

humanistisk intelligentsia, men denne gikk mer i retning av høystemt retorikk. De var mer opptatt av «det förflutna och de grymheter och övergrepp som begåtts i partiets namn än av omvandlingen och ekonomin» (s. 361). Det er nok noe av grunnen til at det sosialdemokratiserte etterfølgerpartiet til det pragmatiske og nasjonalkommunistiske kommunistpartiet vant en brakseier ved valget i 1992. Det var det første av en lang rekke valgseire for slike partier i Øst- og Sentral-Europa.

Ukraina havner i samme bås som Latvia med en alienert intelligentsia og en dogmatisk partistat, men med Lviv som unntak. Her var intelligentsiaen ifølge forfatteren mer «präglade av acceptans snarare än polarisering» (s. 191).

Forfatteren klargjør innledningsvis sentrale begreper og lanserer flerfeltstabeller før hun gyver løs på de herlig detaljerte og informative framstillingene av enkeltlandene. Denne kombinasjonen kunne gitt teksten en god framdrift, men dessverre blir det for mange gjentakelser av momenter og argumenter. Dissidentenes etnonasjonale aspirasjoner kunne vært problematisert og kontrastert mot mer allment demokratiske prinsipper. Boka ville også ha framstått mer stringent om Ukraina var utelatt. Ukraina er såpass ulikt de baltiske landene at sammenligningene sklir ut. Det problemet blir bare større av at det atypiske (for Ukraina) Lviv opptar så mye av oppmerksomheten. Er det Galicja/Halytsjyna eller Ukraina som sammenlignes med de baltiske landene?

Språklig er boka særdeles velskrevet, men den har noen skjønnhetsfeil. Det er slurvet med de diakritiske tegnene i mange litauiske egennavn. Hotel Ukrajina skrives gjennomgående Hotel Ūkraina (!), Wrocław blir Wrochlław, historikeren Hrytsak blir Hrysak. Den hellige Jurijs katedral i Lviv får av en eller annen grunn engelsk navn (St. George).

Det ligger et omfattende arbeid til grunn for boka. Det er foretatt rundt ett hundre intervjuer over en tjue års periode. *Bakom och bortom järnridån* vil, med sin detaljrikdom, være av interesse for den som er interessert i de baltiske landenes nyere historie og samfunnsutvikling. Den vil også være av interesse for lesere som er opptatt av motstandsstrategier mot autoritære regimer og disse regimenenes mer subtile overlevelsestrategier. I god, estisk ånd er Bennich-Björkmans analyse tvisynt, nyansert og en lavmælt hyllest til, ja, pragmatiske «förhållningssätt».

Mulig lærdom for oss som ønsker å svekke dagens autoritære regimer: Kanskje vi burde bli bedre på å verdsette de pragmatiske demokratiforkjemperne?